

11. Η απεικόνιση του Θεού στη βιβλική παράδοση και στους τρεις πρώτους αιώνες της Εκκλησίας

ι. Ο κίνδυνος των ειδώλων

Η Εκκλησία, ακολουθώντας τη βιβλική παράδοση, αποκήρυξε τόσο την κατασκευή ειδώλων του Θεού όσο και τη λατρεία τους. Η αρνητική στάση απέναντι στα είδωλα δε σήμαινε απόρριψη της οπτικής επικοινωνίας ούτε, βέβαια, του Θεού. Αυτό που αρνήθηκε η Εκκλησία ήταν να παραστήσει και να λατρεύει έναν θεό «κατ' εικόνα καὶ ὁμοίωσιν» του ανθρώπου – πλασμένο από την ανθρώπινη σκέψη και φαντασία.

Μετά τις έντονες διενέξεις που κράτησαν έναν περίπου αιώνα αποφάσισε να αποδεχθεί και να καθιερώσει τη φυσική κι αυθόρμητη κίνηση των πιστών να εικονίζουν τον Θεό και τους αγίους του. Αυτή η απόφαση βασίστηκε στη μακραίωνη εμπειρία και την πίστη της σε έναν Θεό *προσωπικό*· δηλαδή, έναν Θεό ο οποίος εγκαινίασε και συνεχίζει να διατηρεί μέσα στον ιστορικό χώρο και χρόνο μια πραγματική σχέση με την κοινότητα των πιστών, την Εκκλησία.

Η οριστική αποδοχή του εικονισμού του Θεού από την Εκκλησία με την απόφαση της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου, εκτός των άλλων, σηματοδότησε και την αποδοχή τόσο της εικόνας όσο και της ανθρωπίνης δημιουργικότητας. Έτσι, η καλλιτεχνική δημιουργία, εκφράζοντας αυτήν την εμπειρία της προσωπικής σχέσης της Εκκλησίας με τον Θεό και τους αγίους του, εκτός από πολύχρωμη θεολογική μαρτυρία έγινε και το σημείο αναφοράς ενός πολιτισμού, του βυζαντινού, με επίκεντρο το πρόσωπο του Θεού και του ανθρώπου.

Σύμφωνα με τη βιβλική παράδοση, τα είδωλα δεν υπάρχουν πραγματικά, αλλά είναι προϊόντα φαντασίας, κατασκευασμένα από τον άνθρωπο. Όταν οι προφήτες στρέφουν την κριτική τους ενάντια στα είδωλα από ξύλο, πέτρα ή χρυσό, δεν καταγγέλλουν απλώς μια συμβολική έκφραση, αλλά μια διαστροφή: αντί ο άνθρωπος να λατρεύει τον Δημιουργό του, λατρεύει το ίδιο του το δημιούργημα.

Προσκυνητής γονατιστός μπροστά στο άγαλμα του Θεού Anubis (Αίγυπτος, 680-660 π.Χ.).

Το χρυσό μοσχάρι, Εξ 32, 1-24

Όταν οι Ισραηλίτες είδαν ότι ο Μωυσής αργούσε να κατεβεί από το βουνό, μαζεύτηκαν γύρω από τον Ααρών και του έλεγαν: «Σήκω, φτιάξε μας θεούς, που να προπορεύονται στο δρόμο μας, γιατί αυτός ο Μωυσής, ο άνθρωπος που μας έβγαλε από την Αίγυπτο, δεν ξέρουμε τι έγινε». Ο Ααρών τούς είπε: «Βγάλτε τα χρυσά σκουλαρίκια που έχουν στ' αυτιά τους οι γυναίκες σας, οι γιοι σας και οι κόρες σας και φέρτε τα σ' εμένα». Έβγαλαν τότε όλοι τα χρυσά τους σκουλαρίκια και τα έφεραν στον Ααρών. Εκείνος τα πήρε και τα έλιωσε, τα έχυσε σ' ένα καλούπι και έκανε απ' αυτά ένα άγαλμα μοσχαριού. Φώναξε τότε ο λαός: «Αυτοί είναι οι θεοί σου, Ισραήλ, που σ' έβγαλαν από την Αίγυπτο!». Όταν τα είδε αυτά ο Ααρών, έφτιαξε ένα θυσιαστήριο μπροστά στο είδωλο και έβγαλε διακήρυξη: «Αύριο θα γίνει γιορτή για τον Κύριο».

«Οι Εβραίοι λατρεύουν το χρυσό μοσχάρι»
(Marc Chagall)

του βουνού. Πήρε το μοσχάρι που είχαν φτιάξει οι Ισραηλίτες και το έκαψε στη φωτιά και το κατακομμάτιασε, ώσπου να γίνει σκόνη.

Τὰ εἰδῶλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων· στόμα ἔχουσι καὶ οὐ λαλήσουσιν, ὀφθαλμοὺς ἔχουσι καὶ οὐκ ὄψονται, ὧτα ἔχουσι καὶ οὐκ ἐνωτισθήσονται, οὐδὲ γὰρ ἐστὶ πνεῦμα ἐν τῷ στόματι αὐτῶν. ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιτο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς.

Ξύπνησαν, λοιπόν, το πρωί και πρόσφεραν ολοκαυτώματα και θυσίες κοινωνίας· ὅλοι κάθισαν να φάνε και να πιούν, κι ἔπειτα σηκώθηκαν και διασκέδαζαν.

Τότε εἶπε ο Κύριος στον Μωυσή: «Πήγαινε, κατέβα, γιατί ο λαός που ἔβγαλες από την Αἴγυπτο ἔπεσε σε μεγάλη αμαρτία. Ἐφυγαν γρήγορα από το δρόμο που τους ἔδειξα. Ἐφτιαξαν ἓνα χυτό μοσχάρι και το προσκύνησαν· θυσίασαν σ' αὐτό και εἶπαν: *Αυτοί εἶναι οἱ θεοί σου, Ισραήλ, που σ' ἔβγαλαν από την Αἴγυπτο!*». Ο Μωυσῆς γύρισε κι ἄρχισε να κατεβαίνει από το βουνό, κρατώντας στα χέρια του τις δύο πλάκες του νόμου, γραμμένες κι από τις δυο πλευρές τους. Οι πλάκες ἦταν ἔργο του Θεοῦ, καθώς και η γραφή, που ἦταν χαραγμένη σ' αὐτές. Ὄταν πλησίασε στο στρατόπεδο, εἶδε ο Μωυσῆς το μοσχάρι και τους χορούς. Τότε φούντωσε ο θυμός του και πέταξε τις πλάκες από τα χέρια του και τις ἔσπασε στους πρόποδες

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ψαλμ 135

Τα εἰδῶλα των εθνικῶν ἀσήμι και χρυσάφι, ἀνθρώπινα κατασκευάσματα. Στόμα ἔχουν, ἀλλά δεν μιλούν· μάτια ἔχουν, μα δεν βλέπουν. Ἐχουν αὐτιά, μα δεν ακοῦν κι οὐτε ἔχουνε πνοή στο στόμα τους. Αὐτοί που τα κατασκευάζουνε κι ὅσοι σε κείνα ἐλπίζουν, ὅμοιοι μ' αὐτά να γίνουνε.

Ξέρουμε πως ο Υἱός του Θεοῦ ἦρθε και μας ἔδωσε την πνευματική δύναμη για να γνωρίσουμε τον ἀληθινό Θεό. Εἴμαστε ἐνωμένοι με τον ἀληθινό Θεό μέσω του Υἱοῦ του, του Ἰησοῦ Χριστοῦ. Αὐτός εἶναι ο ἀληθινός Θεός, αὐτός εἶναι η αἰώνια ζωή. Παιδιά μου, φυλαχτεῖτε από τους ψεύτικους θεούς. Αμήν.

Α' Ιω. 5,21

ii. Οι πρώτες εικόνες της Εκκλησίας. Πρωτοχριστιανικά εικονίδια και χαράξεις

Τα πρώτα δείγματα χριστιανικής ζωγραφικής σώζονται στο Βαπτιστήριο της Δούρας-Ευρωπού, κοντά στον Ευφράτη, αλλά και στις ρωμαϊκές κατακόμβες. Οι τοιχογραφίες του Βαπτιστηρίου ανήκουν σε μια καθαρά λαϊκή, ανατολίτικη καλλιτεχνική παράδοση και χρονολογούνται στις αρχές του 3ου αιώνα. Όλες οι άλλες προέρχονται από υπόγειους τάφους. Τα ζωγραφικά θέματα στις κατακόμβες αντλούνταν από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη (κυρίως θαύματα του Χριστού και σκηνές από τα πάθη Του) ή είναι συμβολικού περιεχομένου (ο καλός ποιμένας, δεόμενες μορφές, ψάρια, πουλιά κ.ά.). Το περιεχόμενό τους εκφράζει την απαντοχή των ανθρώπων για τη σωτηρία τους.

Ο καλός Ποιμήν, 4ος αι., Ρώμη, Μουσείο Επιγραφών

Τα πιο παλιά δείγματα ζωγραφικής στις κατακόμβες δεν χρονολογούνται πριν από το 200 μ.Χ. Η τεχνοτροπία αυτών των τοιχογραφιών ακολουθεί τα ρωμαϊκά πρότυπα της εποχής. Μερικές νωπογραφίες, όπως της κατακόμβης της Πρισκίλλας στη Ρώμη ή του υπόγειου των Αυρηλίων, μαρτυρούν υψηλή καλλιτεχνική ποιότητα.

Ναυσικά Πανσελήνου, *Βυζαντινή Ζωγραφική*.

Οι χειροποίητες εικόνες

Στην παράδοση της Εκκλησίας, «χειροποίητες» ονομάζονται οι εικόνες του Χριστού και της Θεοτόκου, οι οποίες πιστεύεται πως δε ζωγραφίστηκαν από ανθρώπινο χέρι. Οι ιστορίες που τις συνοδεύουν, ανεξάρτητα από την ιστορική τους αξιοπιστία, φανερώνουν ότι η απεικόνιση του Χριστού αποτελούσε παράδοση που ανάγεται στα πρώιμα χρόνια του Χριστιανισμού. Κατά τον 8^ο αιώνα, η αναφορά σε αυτές αποτέλεσε ένα από τα βασικότερα επιχειρήματα των Ορθοδόξων Πατέρων στον αγώνα τους κατά της Εικονομαχίας. Η πιο γνωστή χειροποίητη εικόνα του Χριστού είναι το ιερό «Μανδήλιο».

Η χειροποίητη εικόνα του Χριστού στον βασιλιά της Έδεσσας Άβγαρο

Ο βασιλιάς της Έδεσσας Άβγαρος ήταν λεπρός. Άκουσε για τα θαύματα του Χριστού και έστειλε προς Αυτόν τον αρχειοφύλακά του, Ανανία, με επιστολές στις οποίες παρακαλούσε τον Χριστό

να πάει στην Έδεσσα να τον θεραπεύσει. Ο Ανανίας ήταν ζωγράφος, γι' αυτό ο Άβγαρος τον επιφόρτισε να φτιάξει το πορτραίτο του Σωτήρα σε περίπτωση που ο Χριστός αρνιόταν να πάει. Ο Ανανίας βρήκε τον Χριστό περιστοιχισμένο από ένα μεγάλο πλήθος και δεν μπορούσε να τον πλησιάσει. Γι' αυτό ανέβηκε σ' ένα βράχο από όπου μπορούσε να τον βλέπει καλύτερα. Προσπάθησε να φτιάξει ένα πορτρέτο του Σωτήρα, αλλά δεν μπορούσε «εξαιτίας της απερίγραπτης δόξας του προσώπου Του, το οποίο άλλαζε συνεχώς μορφή». Βλέποντας ο Χριστός ότι ο Ανανίας

Ο βασιλιάς Άβγαρος με το Άγιο Μανδήλιο (λεπτομέρεια από Τρίπτυχο στη Μονή Αγίας Αικατερίνης Σινά)

ήθελε να φτιάξει το πορτρέτο Του, ζήτησε νερό, νίφτηκε, σκούπισε το πρόσωπο Του σ' ένα κομμάτι λινό ύφασμα, και τα χαρακτηριστικά Του έμειναν αποτυπωμένα σ' αυτό το λινό ύφασμα. Γι' αυτό η εικόνα αυτή είναι επίσης γνωστή με το όνομα «Μανδήλιον».

Μηναίο 16ης Αυγούστου

iii. Οι πρώτες εικόνες της Θεοτόκου από τον ευαγγελιστή Λουκά

Ο Ευαγγελιστής Λουκάς εικονογραφεί τη Θεοτόκο (εικόνα του 16ου αιώνα)

«Αχειροποίητες» ονομάζονται επίσης οι εικόνες της Θεοτόκου που θεωρείται πως ζωγραφίστηκαν πριν από την Κοίμησή της από τον ευαγγελιστή Λουκά. Η Γ' Οικουμενική Σύνοδος που συγκλήθηκε το 431 στην Έφεσο, αναγνώρισε την Παναγία ως «Θεοτόκο» (= έτεκε, δηλ. γέννησε τον Υιό και Λόγο του Θεού), επιβεβαιώνοντας ότι στο Πρόσωπο του Ιησού Χριστού ενώθηκαν οι δύο φύσεις, η θεία και η ανθρώπινη. Η Μαρία δεν γέννησε έναν άνθρωπο, αλλά τον Υιό και Λόγο του Θεού, τον Θεάνθρωπο Ιησού Χριστό. Έκτοτε, η ευλάβεια προς τη μητέρα του Χριστού, την Παναγία, απέκτησε θεολογική βάση και η προσκύνηση των εικόνων της από τους πιστούς εντάχθηκε και διαδόθηκε στη λατρευτική ζωή της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Μεγαλυνάριο του Μικρού Παρακλητικού Κανόνα

Ἄλλα τὰ χεῖλη τῶν ἀσεβῶν, τῶν μὴ προσκυνούντων τὴν εἰκόνα σου τὴν σεπτὴν, τὴν ἱστορηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ ἱερωτάτου, τὴν Ὁδηγήτριαν.

Βουβά απομένουν, Θεοτόκε, τα χεῖλη των ασεβῶν, ὅσων δεν προσκυνοῦν τὴ σεπτὴ εἰκόνα σου τῆς Ὁδηγήτριας, που ζωγράφησε ὁ ἱερός ἀπόστολος Λουκάς.

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Παρατηρήστε τον πίνακα του Marc Chagall με θέμα «Οι Εβραίοι λατρεύουν το χρυσό μοσχάρι». Στη συνέχεια απαντήστε στα παρακάτω ερωτήματα: α. Τι ακριβώς βλέπετε; β. Ποιες σκέψεις, ποιοι προβληματισμοί και ποια ερωτήματα σας δημιουργούνται παρατηρώντας τον πίνακα αυτόν;
2. Συζητήστε με τον/την διπλανό/ή σας το παρακάτω ερώτημα: -Υπάρχει ειδωλολατρία στην εποχή μας; Και αν ναι, μπορείτε να δώσετε ορισμένα παραδείγματα; Στη συνέχεια, ανακοινώστε στην ολομέλεια της τάξης τα συμπεράσματα της συζήτησής σας.
3. Ακούστε τον Πολυέλεο «Δούλοι Κύριον» (Ψαλμός 135). Στη συνέχεια συντάξτε μια λίστα με 10 λέξεις ή φράσεις, οι οποίες εκφράζουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά σας σχετικά με το μέλος που ακούσατε. Κατόπιν, ακούστε για δεύτερη φορά τον ίδιο ύμνο. Έπειτα, συμπληρώστε και εμπλουτίστε τη λίστα που ήδη έχετε φτιάξει. Ανακοινώστε τα αποτελέσματα της εργασίας σας στην τάξη.
4. Αναζητήστε εικονογραφικούς τύπους της Θεοτόκου ή θαυματουργές εικόνες της που τιμώνται στην περιοχή σας και παρουσιάστε τις στην τάξη.